

In the article structurally-functional model of attitude to money as an instrument of cognition of psychological features of senior pupils' attitude to money as a factor of their economic socialization is grounded.

Key words: economic socialization of personality, attitude of personality to money, economic-psychological adaptation, monetary representations.

Отримано: 19.07.2011

УДК 159.923.5

С.М.Каліщук

Усвідомлення майбутніми психологами приналежності до професійної реальності

Розглядаються особливості динаміки індивідуальних цінностей і змістів особистості майбутнього психолога та механізми побудови професійної картини світу у період навчання у ВНЗ.

Ключові слова: змістовно-значеннєве відношення, динаміка сенсів, усвідомлення приналежності, професійна позиція.

Рассматриваются особенности динамики индивидуальных ценностей и смыслов личности будущего психолога и механизмы построения профессиональной картины мира в период обучения в ВУЗе.

Ключевые слова: содержательно-смысловое отношение, динамика смыслов, осознание принадлежности, профессиональная позиция.

Постановка і актуальність проблеми. Професійне навчання у вищому навчальному закладі розглядається багатьма авторами як акмеологічна умова, значима обставина професійного становлення, що неодмінно включає в себе, крім діяльнісного й професійного, ще особистісний і ціннісний аспекти освіти. Спираючись на концепції професійного розвитку (Е.Ф. Зеєр, Є.О. Клімов, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, К. Маслач, В.Г. Панок, Н.А. Побірченко, П.С. Перепелиця, В.В. Рибалка, В.В. Синявський, В.О.Слобод'янін, Т.М. Титаренко, Б.О. Федорішин, В.Д. Шадріков, Н.В.Чепелева), пропонуємо розглядати освітньо-професійний простір як середовище, що детермінує входження особистості в “цілісне буття культури” (О.О. Суслова) [10], нагромадження досвіду історично, соціально й професійно обумовлених “переживань” (С.П. Іванова) [4] на моральному і психологічному рівнях, як розвиток життєвих

і професійних цінностей та визначення професійної позиції здійснення майбутньої діяльності і, узагальнено, як спосіб усвідомлення й здійснення особистістю сенсів індивідуального, соціального й професійного життя.

Входження в нове соціальне освітнє середовище, здійснення учбово-пізнавальної діяльності й підготовка до майбутньої професійної діяльності психолога вимагає від студента освоєння й перебудову соціальних цінностей, формування уявлень про професійну роль через накопичений досвід відношень, сенсів, установок та процес діяльнісного занурення в навчальну квазіпрофесійну або практичну учбово-професійну ситуацію. Образ майбутньої професійної ролі, соціально обумовлені, особистісні та професійні цінності, ціннісно-емоційне відношення до професії психолога виступають інтегруючим чинником професіоналізації у системі допомагаючих відносин, актуальність якої підкреслюється у роботах О.Ф.Бондаренко, О.П. Кринчик, П.А. Просецького, Н.А.Сургунд, Н.І.Пов'якель. Е.Ф. Зеєр вказує, що “зміна ситуації розвитку стимулює ... кардинальну перебудову психологічної структури особистості” і виступає головною відмінністю цього періоду професійного розвитку особистості, яка визначається зміною існуючої системи координат життєдіяльності людини [3,6]. Система “школа-сім’я-суспільство” змінюється новою ситуацією, обумовленою координатами “професія-сім’я-соціально-економічні умови”, які визначають професійну картину світу як могутній фактор розвитку особистості.

Ситуація особистісного та професійного розвитку на етапі навчання у ВНЗ супроводжується двома можливими кризовими траєкторіями професійного становлення: зневірою в професії та незадоволенням професійно-навчальним процесом. Психологічною проблемою на цьому етапі виступає, згідно Е.Ф. Зеєру, посилення учбово-професійної мотивації, застосування інноваційних технологій навчання та варіативного змісту професійної освіти, самоактуалізація особистості студента [3].

Необхідність дослідження усвідомлення приналежності до професійної реальності та емоційно-ціннісного відношення майбутнього психолога до себе як до професіонала обґрунтовується недостатністю емпіричних даних про особливості динаміки індивідуальних цінностей і змістів особистості та рольового збагачення у майбутнього психолога професійної картини світу у період навчання у ВНЗ, формування досвіду практичного діяльнісного занурення у професійну ситуацію як умови примірювання і формування професійної ролі та, зокрема, уявлення про майбутню

власну професійну позицію. Професійна позиція майбутнього психолога як орієнтація й визначення значення, місця й ролі у професійній діяльності й, у цілому, як готовність до майбутньої професійної діяльності включає ціннісне відношення й примірювання професійної ролі.

Метою статті є виявлення усвідомлення майбутніми психологами приналежності до професійної реальності та емоційно-ціннісного відношення до себе як до професіонала, що виступає одним з параметрів опису ціннісно-рольового компонента у структурі професійного становлення особистості майбутнього психолога на індивідуально-варіативному рівні.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні використовувалась методика “Граничний сенс” Д.О. Леонтьєва [5], яка дозволила дослідити значеннєві системи відношення до світу професій у студентів-психологів очно-заочної форми навчання Криворізького факультету ЗНУ (всього 148 досліджуваних – 135 (92%) жіночої статі та 12 (8%) чоловічої у віці від 17 до 41 року, середній вік 23 роки). Методична процедура являла собою структуровану серію відповідей на питання експериментатора, яке було модифіковано у відповідності з предметом дослідження й мало вигляд: “Навіщо люди прагнуть бути професійним психологом?” Словесні формулювання досліджуваних власних сенсів створювали значеннєві категорії. Ланцюг питань та відповідей кінчався при виявленні граничного сенсу, далі якого досліджуваний не міг відповісти на запитання “Навіщо?” та привести нову категорію. Ця процедура повторювалась з усіма вузловими категоріями. Обробка значеннєвого древа проводилась за допомогою структурного та контент-аналізу. Структурний аналіз виявляв кількісні індикатори індивідуальних особливостей значеннєвого древа досліджуваних і відбивав ступінь розвиненості змістовно-значеннєвого відношення до професії. Зокрема, підраховувалось: абсолютне число вузлових категорій; абсолютне число граничних категорій; індекс зв’язаності отриманої структури, як частка від числа вузлових категорій до числа граничних; продуктивність як частка від загального числа неповторюваних категорій до вихідної категорії. До одиниць контент-аналізу були віднесені категорії, що виявляють індекси “відношення до професії”, “відношення до себе як до професіонала”, “усвідомлення приналежності до професійної реальності”, які підраховувались як частка від загального числа неповторювальних категорій до категорій, що описують зазначений індекс.

Структурний та контент-аналіз отриманих результатів забезпечили розгляд трьох аспектів усвідомлення приналежності

до професійної реальності: змістовний (особливості індивідуальних уявлень), структурний (інтегрованість або фрагментарність, структурованість або неструктурованість) і функціональний (пряме або опосередковане осмислення). Отримані кількісні показники в сукупності дозволили відбити ступінь розвиненості змістовно-значеннєвого уявлення про професію у майбутніх психологів, виявити особистісний сенс досліджуваних відносно майбутньої психологічної діяльності і визначити її місце й роль у системі життєвих відношень досліджуваних.

У таблиці 1 наведені кількісні індикатори прояву емоційно-ціннісного відношення майбутніх психологів до професії та до себе як до професіонала окремо по трьом підгрупах досліджуваних: студенти 1 та 2 курсів (54 досліджуваних); студенти 3 та 4 курсів (48); студенти 5 та 6 курсів (46). Формування підгруп вибірки засновувалось на особливостях формування мотиваційно-сислової сфери майбутніх психологів в залежності від етапу процесу навчання.

Таблиця 1

**Структурні індикатори та індекси переваг особливостей
значеннєвого древа досліджуваних**

№	Індикатори	Підгрупи досліджуваних		
		1-2 курс	3-4 курс	5-6 курс
1	Кількість вузлових категорій	3	4	6
2	Кількість граничних категорій	5	7	7
3	Індекс зв'язаності категорій	0,60	0,57	0,86
4	Індекс продуктивності	12	13	16
5	Індекс “відношення до професії”	0,17	0,62	0,74
6	Індекс “відношення до себе як до професіонала”	0,33	0,61	0,62
7	Індекс “усвідомлення приналежності до професійної реальності”	0	0,30	0,25

Показник індексу зв'язаності свідчить про включення проблематики професійної діяльності у систему життєвих відносин досліджуваних та наявну значимість предмета обговорення. Отриманий індекс зв'язаності дозволив визначити, що у досліджуваних технологія майбутньої діяльності (“цікава і дуже складна діяльність”, “невизначеність професійної ситуації дозволяє розвиватися”), значення отримання психологічних знань, вмінь і навичок фахівця-психолога (“можливість використання отриманих знань у власному житті”, “можливість вирішити власні психологічні проблеми”, “набуті навички змінять всі мої відношення”), спонукання до професійної діяльності (“завжди хотіла допомагати

людям”, “відчуваю переживання інших”) та ціннісна роль професії психолога на рівні соціального досвіду (“змінювати життя тих, хто зазнає страждання”, “зробити світ трохи краще”, “професія престижна та забезпечує певний статус”) включена у систему життєвих відносин, а тому регулює життєдіяльність особистості, зокрема, навчально-пізнавальну діяльність.

Разом з тим, виступаючи автономною підсистемою образу професійної діяльності, відношення до професії у різних підгрупах досліджуваних має різну ступінь розгорнутості та складності, що розкривається індексом продуктивності. У досліджуваних виявлена загальна тенденція ускладнення, зміни та нарощування сенсів психологічної діяльності. Така динаміка сенсів підкоряється логіці життєвої необхідності та логіці відношень з професійним світом – породження сенсу у безпосередній взаємодії особистості з професійним світом. Водночас, слід відзначити незначну ступінь такого підвищення за весь період навчання у ВНЗ (від 12 до 16). Таким чином, індекс продуктивності значеннєвого древа досліджуваних свідчить, що мотиваційний механізм сенсоутворення, як встановлення значимого зв’язку між професійним образом світу та системою життєвих відносин досліджуваних у процесі актуально-розгорнутої навчально-пізнавальної діяльності виступає як ситуативно сформована смислова структура, що обумовлює регуляцію навчальної діяльності та дозволяє ускладнити систему значеннєвого образу майбутньої професії досліджуваних, але до певного незначного рівня.

Мотив навчальної діяльності виступає джерелом сенсу завдяки тому, що уявлення про майбутню професію знаходиться у зв’язку з реалізацією мотивів досліджуваних та сприяє їх подальшій реалізації. Але мотиваційна система особистості відзначається унікальною для кожного досліджуваного ієрархічною будовою від інтересів до функціональних спонукальних тенденцій [7], що проявляє характеристики відносин досліджуваних до професійного світу і відбивається в просторі соціальних значень і змістів. Це викликає необхідність простежувати та актуалізувати відносно вимог майбутньої професійної діяльності диспозиційний і атрибутивний механізми сенсоутворення майбутнього психолога, які розглядаються як стійке спонукання до нової більш цінної діяльності та висвітлення сенсу об’єктів, явищ та діяльностей під кутом зору цінностей самої особистості. Диспозиційний механізм проявляється як упередженість, а атрибутивний – як власна ціннісна значимість характеристик опису професійної діяльності, неусвідомлений вплив яких детермінує відношення досліджуваних

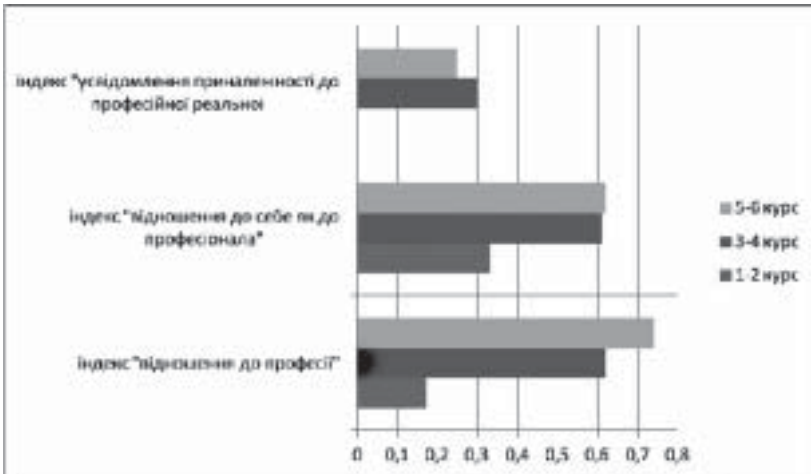
до предмета дослідження [6]. Слід зазначити, що спонукання власної активності майбутнього психолога та навчально- або професійно-обумовлені інциденти (проблемно-пошукові завдання, дискусії, обговорення стану та результативності розробки проблематики цікавого для студентів профілю, програвання квазі-професійних ситуацій як обов'язкові елементи викладення навчальних дисциплін) виступають умовами визначення, розвитку, усвідомлення та інтегрування сенсів майбутньої професії, що дозволить перетворити знання, отримані майбутнім психологом, в дію, в реальний структурований процес взаємодії та активного діалогу з клієнтом або замовником психологічних послуг.

Незначна кількість вузлових (3) та граничних (5) категорій у підгрупі 1-2 курсів проявляє фрагментарність та низьку структурованість уявлення майбутнього психолога про майбутню професію, яке опосередковане власними прагматичними потребами, соціальними стереотипами, ірраціональними соціальними очікуваннями та міфами щодо фахівця-психолога (“мати щасливе власне родинне життя”, “вирішити власні психологічні проблеми”, “не допускати помилок у міжособистісних стосунках”, “маніпулювати оточуючими”). Невисоке збільшення вузлових категорій та граничних сенсів у підгрупі 3-4 та 5-6 курсів є наслідком збільшення системи сенсів за рахунок екстраполяції значень та цінностей майбутньої професії в соціальний контекст (“допомагати іншим”, “розповсюджувати психологічне знання”, “відчувати професійний престиж”). Але слід зауважити, що ступінь такого збільшення нечисленний.

Індекси “відношення до професії”, “відношення до себе як до професіонала” та “усвідомлення приналежності до професійної реальності” виступали одиницями контент-аналізу словесних формулювань досліджуваних власних сенсів та проявом їх ціннісного ставлення до психологічної діяльності. Наочно виразність індексів по підгрупах досліджуваних представлена на рисунку 1.

Індекс “відношення до професії” як частка загального числа неповторювальних категорій до категорій, що його змістовно описують, виявив різну кількісну представленість у підгрупах досліджуваних. Діагностика показала стійку динаміку та збільшення відповідно до етапу навчання у ВНЗ кількості категорій, які характеризують майбутню професію та описують її особливі властивості. Слід зазначити, значне, порівняно з підгрупою 1-2 курсів (0,17), збільшення описових категорій у підгрупах 3-4 (0,62) та 5-6 (0,74) курсів. Досліджувані підгрупи 1-2 курсів формулювали своє відношення до професії як проекцію власних хвилювань та узагальненого соціального досвіду: “складна професія, досягти

секрети якої та стати професіоналом вдається не кожному”, “цікава професія, яка може допомогти краще пізнати один одного”, “корисна професія, яка допомагає вирішувати проблеми”. На відміну від них, відношення досліджуваних 3-4 та 5-6 курсів відрізнялось проявом ціннісно-значеннєвого ставлення: “професія, яка формує особистість”, “професія, яка вимагає багато знань та вмінь”, “професія, яка вимагає віддання себе іншим”, “професія, яка вимагає відповідальності та терпіння”, “професія – людинознавство”.

Рис.1. Індекси – одиниці контент-аналізу ставлення майбутніми психологами до професії

Індекс “відношення до себе як до професіонала” визначив наявність у підгрупах 3-4 (0,61) та 5-6 (0,62) курсів значної тенденції до збільшення категорій опису себе у професії відносно підгрупи 1-2 курсу. Виявлена тенденція розкриває особливості професійного становлення особистості студентів 3-4 та 5-6 курсів, актуалізацію ними своєї відповідності вимогам майбутньої професії, невпевненість та сумніви відносно професійної придатності до неї. “Відношення до себе як до професіонала” описується досліджуваними виключно у негативній модальності: (“не володію необхідними практичними навичками”, “не зможу ціннісно приймати клієнтів такими, які вони є”, “не вирішила власні психологічні проблеми”, “розчарувалась у власному сімейному житті, тому не зможу працювати з сімейними парами”, “не готова працювати з людьми”, “не можу керувати власною емоційною нестабільністю”, “не можу впливати на інших”). Слід зазначити дві умови подібного розвитку

відношення до себе як до професіонала у студентів старших курсів. По-перше, це відсутність особистісного рівня прийняття себе у професії, по-друге, це сумніви відносно технологічної готовності до здійснення професійних дій з замовниками психологічних послуг різного напрямку.

Індекс “усвідомлення приналежності до професійної реальності” проявив ламану динаміку. Підгрупа 1-2 курсів не виявила жодної категорії відносно власного усвідомлення приналежності до професійної реальності, що пояснюється зовнішнім, фрагментарним і не структурованим прийняттям майбутньої професії та себе у ній. Підгрупа 3-4 курсів в деякій мірі (0,30) формулювала свою приналежність: “творча спрямованість майбутньої професії вимагає постійного розвитку та праці над собою”, “повага до розбіжностей між людьми – засада моєї майбутньої професійної діяльності”, “повага особистісних прав іншої людини вимагає формування поважного відношення до себе”, “професійні завдання вимагають постійного підвищення професійної компетентності”. У підгрупі 5-6 курсів визначено деяке зниження кількості індексу “усвідомлення приналежності до професійної реальності” (0,25). Це зниження, на нашу думку, виступає проявом відсутності готовності ідентифікувати себе з професійною роллю. Невпевненість у собі як у професіоналі та екзистенційна тривога (Дж. Б’юдженталь) у психологічній діяльності виступає закономірним проявом професіоналізації, яка вимагає переборювання остраху постійної невизначеності особистості клієнта та його проблеми і слугує механізмом професійного руху до нових знань та нових ситуацій професійної взаємодії, з взяттям на себе обов’язків відносно своєї ролі, буття клієнта, соціального суспільства, до якого належить психолог та клієнт, “таємниці” суб’єктивного буття [2]. Слід зазначити, що зниження на 5-6 курсах категорій “усвідомлення своєї приналежності до професійної реальності” виступає проявом значенневого конфлікту (перетворення знань у дію), яким необхідно керувати у процесі здійснення навчально-пізнавальної та навчально-професійної діяльності за допомогою спеціально організованих умов освітньо-професійного простору, формування уявлення про обов’язок як відношення, емоційний вклад і готовність майбутнього психолога відповідати за професійні дії у ході реалізації особистісних, соціальних та професійних цінностей.

Висновки: дослідження розкрило залежність сенсів майбутніх психологів від етапу навчання та переживання нормативних криз цих етапів. Вирішальне значення для динаміки професійного становлення особистості мають протиріччя між зовнішніми умовами життєдіяльності й ціннісними аспектами особистості

студента, які вирішуються за допомогою створення нових сенсів особистості. У досліджуваних виявлена тенденція збільшення продуктивності сенсів, орієнтація у своїх смисло-професійних прагненнях до розвитку та саморозвитку, знаходженню проміжних сенсів свого відношення до майбутньої професійної діяльності та повільної динаміки від молодших до старших курсів розвитку ціннісних застав ставлення до професії.

Водночас, діагностована обмеженість граничних і вузлових сенсів та незначна кількість і низька зв'язаність сенсових ланцюгів. Це прояв інерційної, гомеостатичної моделі відношення, яка характеризується страхом перед складністю майбутніх професійних дій та обставин і перевагою рефлексивних процесів над готовністю виконувати практичну діяльність, тоді як орієнтація на принесення користі як загальна цінність будь-якої професії повинна бути пов'язана, в першу чергу, з практичним здійсненням прагнень та цілей особистості професіонала.

Це положення надає особливого значення змісту й технології професійно-освітнього процесу в навчальному закладі. Навчання виступає інструментом побудови систем сенсів студентів, які змінюють структуру суб'єктивного досвіду та організацію реальності сенсів у часовій динаміці впродовж навчання у ВНЗ. Тому формування діяльнісних сенсоутворюючих уявлень повинно забезпечуватися спеціально організованими учбово-професійними ситуаціями розвитку інституціональних характеристик професійної реальності майбутнього психолога, а саме: образа професії, усвідомлення основних вимог професії, усвідомлення власних можливостей і формування професійної позиції, як інтегруючої готовності фахівця до професійних дій різного спрямування, що включає, з одного боку, ціннісне відношення, змісти й очікування, а з другого, готовність до прийняття й здійснення професійної ролі, за умови, що майбутня діяльність визнана майбутнім психологом у якості життєво важливого пріоритету.

Список використаних джерел

1. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика / А.Ф. Бондаренко. – К.: Укртехпресс, 1997. – 216 с.
2. Бьюдженталь Дж. Искусство психотерапевта / Дж. Бьюдженталь. – С-Пб.: Питер, 2001. – 294 с.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития / Э.Ф. Зеер. – К.: Академия, 2009. – 240 с.
4. Иванова С.П. Педагогическая деятельность как процесс гуманистически-ориентированного полисубъектного взаимо-

- действия в современной социально-образовательной среде [Электронный ресурс] / С.П. Иванова // Способ доступа URL:http://www.zipsites.ru/slovari_enc/dissertacii_referaty/ivanova_pedagogicheskaya_deyatelnost/
5. Леонтьев Д.А. Методика предельных смыслов (МПС): Методическое руководство / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 36 с.
  6. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
  7. Мильман В.Э. Мотивация творчества и роста: Структура. Диагностика. Развитие / В. Э. Мильман. – М: Мирея, 2005. – 165 с.
  8. Пов'якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика / Н.І. Пов'якель // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6 – 7. – С. 3–6.
  9. Сургунд Н. А. Професійна придатність практичного психолога: діагностика якостей особистості // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Науково-методичний журнал. – 2002. – Вип.4. – С.118-124

There are considered features of dynamics of individual values and senses of the person of the future psychologist and mechanisms of the professional picture construction of the world in learning in high school.

Key words: substantial-semantic relation, dynamics of senses, realization of belonging, professional position.

Отримано: 26.08.2011

УДК 159.9:612.176

Л.М.Карамушка, Д.І.Куриця

Потреба персоналу держадміністрацій в антистресових програмах: рівень вираженості та взаємозв'язок з особистісними характеристиками персоналу

У статті відображено результати емпіричного дослідження, які відображають рівень вираженості потреби персоналу держадміністрацій